

СЛОВО ПРО ПРОФЕСОРА ЯРОСЛАВА ДОВГОГО

Мені хотілось б розпочати своє слово про Ярослава Остаповича Довгого як науковця, громадського діяча і людину, яку я глибоко шаную, навівши думку іншого нашого видатного наукового і суспільного діяча проф. Володимира Кубійовича щодо суспільної вартості людини.

Кубійович писав: „Дейність і жертвенність – це дві підставові чесноти, що на них основуються всі моральні вартості як одиниці, так і цілої суспільності. Це неначе два крила – духовні двигуни, що підіймають людину вгору понад приземний матеріалізм та низький егоїзм, так що сміло можна сказати, що без ідейності та жертвності людина властиво не заслуговує на почесну назву людини ... Ідейність – це оцінка всіх життєвих вартостей з погляду високої Ідеї, а жертвенність – це практичний вияв цього ідейного підходу до життя.”

Ярослав Остапович Довгий – яскравий приклад слідування цій тезі як у своїй науковій і педагогічній діяльності, так і в своїй подвижницькій суспільно-громадській роботі. Він слідує традиціям кращої частини нашої інтелігенції попередніх часів – служити інтересам свого народу.

Моє близьке знайомство з Ярославом Остаповичем відбулося в далекі вже роки нашої молодості, коли ми (я раніше, а він дещо згодом) робили свої перші кроки в науці. Власне, наглядно ми знали один одного ще з студентських літ, бо навчалися в один час впродовж двох років на фізико-математичному факультеті Львівського університету і навіть мешкали в одному гуртожитку. Проте тісне особисте знайомство відбулось уже в Києві. Після закінчення університету 1953 р. вступив до аспірантури Інституту фізики Академії наук у Києві і виконував свою дисертаційну роботу під керівництвом А.Ф.Прихотько, тоді члена-кореспондента АН, а згодом академіка. Це був період створення і утвердження нового напрямку – фізики екситонів, і це формування відбувалось саме в Києві у відділі А.Ф.Прихотько. Після закінчення аспірантури (1956) і захисту кандидатської дисертації мене залишили для подальшої наукової роботи в тому ж відділі Інституту фізики, і я з невеликою групою займався дослідженнями особливостей оптичних властивостей кристалів у області їх екситонних збуджень.

Ярослав Остапович, закінчивши університет 1956р., вступив до аспірантури Львівського університету (1957), і по деякому часі був відряджений для виконання своєї дисертації до Києва, до Інституту фізики. Така кооперативна форма підготовки наукових кадрів для вищих навчальних закладів тоді широко практикувалась. До речі, дещо згодом з такою ж метою прибув до Інституту фізики Ананій Савич Крочук, однокурсник Я.Довгого. Оскільки Ярослав Остапович обрав для своєї наукової роботи галузь оптики і спектроскопії, він, прибувши до Інституту, потрапив у відділ А.Ф.Прихотько. Вона запропонувала йому займатись кількісними низькотемпературними дослідженнями загасання та дисперсії світла в кристалах з екситонним поглинанням, і, оскільки такі дослідження проводились у моїй групі, йому було рекомендовано приєднатись до неї. Так розпочалась наша співпраця.

Варто сказати декілька слів про ту наукову атмосферу, яка панувала тоді в Інституті фізики і, зокрема, у відділі оптики кристалів. Якщо висловитись коротко, то це була атмосфера великого зацікавлення наукою, ентузіазму, активності. Інститут за своїм складом був молодим, динамічним, навіть наукові лідери Інституту, відомі науковці А.Прихотько, П.Борзяк, В.Лашкарьов, С.Пекар, М.Пасічник та інші були ще в досить молодому, активному віці, не кажучи вже про середню та нижню ланку. Тому життя в стінах Інституту буквально

кипіло – велась напружена робота в лабораторіях, активно працювали наукові семінари, проводились дискусії на актуальні теми фізики, Інститут відвідували відомі науковці з інших наукових центрів та інших країн, виступали з цікавими доповідями. І ще одна важлива обставина: тут значно менше, ніж в університетському середовищі, особливо у Львові, відчувався ідеологічний тиск тодішньої радянської системи, і в цьому локальному маленькому світі можна було значною мірою абстрагуватись від зовнішніх обставин, займатись конкретною справою.

Ділова атмосфера в оптичному відділі була не менш, а може, і більш насиченою. Активно розвивався і стверджувався новий напрям – екситонної фізики, велись пошуки нових проявів екситонів у низькотемпературних спектрах поглинання і люмінесценції різноманітних молекулярних кристалів, вивчались особливості загасання та рефракції світла в околі екситонних резонансів. Удосконалювалась експериментальна методика.

У відділі підібрався дружній колектив цікавих людей, багато молоді. Ярослав Остапович досить швидко адаптувався до нової обстановки, добре вписався в колектив. Як людина інтелігентна, розважлива, доброзичлива, коректна в стосунках, він швидко завоював симпатії колег та А.Прихотько, яка завжди тепло відгукувалася про нього. Він продемонстрував високу дослідницьку праездатність, організованість, зацікавленість у творчій праці, вміння провадити експеримент і осмислювати його результати. Працювати з ним було цікаво й легко. Звичайно, він прилучився до загального напрямку – фізики екситонів, але в цьому напрямі він знайшов свою „нішу”. Це дослідження особливостей екситонних спектрів з круговою поляризацією в оптично активних кристалах. Він провів їх на прикладі кристала натрійуранілацетату та одержав вагомні результати. Крім того, він провів низку експериментів з вимірювання низькотемпературного поглинання та дисперсії світла в домішкових кристалах – домішка антрацена в кристалі 9, 10-дігідроантрацена. Стартова ідея цих досліджень була пов’язана з важливою, новою тоді проблематикою впливу ефектів просторової дисперсії на оптичні властивості кристалів з екситонним поглинанням. Дещо раніше автором цих рядків з іншими співпрацівниками (М.Соскін, С.Марісова) було експериментально виявлено істотне порушення інтегральних дисперсійних співвідношень Крамерса-Кроніга, що пов’язували коефіцієнти поглинання і показники заломлення в області екситонних смуг деяких кристалів при низьких температурах. Факт невиконання дисперсійних співвідношень був нами пов’язаний з впливом ефектів просторової дисперсії. Особливо разуче це порушення виявилось для монокристала антрацена. Щоб отримати додаткове підтвердження правильності такого трактування, було доцільно перевірити ці співвідношення для тієї ж речовини (наприклад, антрацен) за умов, коли її молекули входять як домішки в інший кристал, перебувають одна від одної на значних віддалях, тобто за відсутності резонансної взаємодії між ними. Отримані Ярославом Остаповичем результати справді показали, що для домішкового кристала дисперсійні співвідношення виконуються, що, зі свого боку, підтверджувало правильність трактування порушення з впливом просторової дисперсії. Ці та інші результати склали основу кандидатської дисертації Я.Довгого. Про них доповідали на представницьких наукових конференціях. Мені, зокрема, пригадується наша спільна поїздка на одну із таких конференцій до Ленінграда.

Як це загалом водилось у аспірантів, Ярослав Остапович багато працював, з ранку, і, зазвичай, до півночі був у лабораторії, (а жив він поблизу Інституту), проводив експерименти, любив бувати у бібліотеці Інституту (до слова, одній з найкращих з фізики у Києві), дискутував з колегами. Слід зазначити, що коло колег-друзів було досить широким і цікавим. Це – А.Крочук, тоді також аспірант, а нині професор Львівського національного університету імені Івана Франка, Борис Цеквава, грузин, тоді аспірант С.Пекара, сьогодні – професор Тбіліського університету, Марат Соскін, тоді аспірант А.Прихотько, зараз член-

кореспондент НАНУ, заввідділом Інституту, В.Єременко, тоді аспірант Інституту, нині – академік НАНУ, директор ФТІНТУ (Харків), Нані Чіковані, аспірантка, та інші.

Та, звичайно, життя цим не обмежувалось. Бували години дозвілля, особливо в недільні та святкові дні, з походами до театру, кіно, у вихідні дні – на природу – в Голосіївський ліс з його озерами, чи на Дніпро, або на футбольні матчі. Переважно, робили ми це гуртом, і Ярослав Остапович зазвичай був у цьому гурті.

Після закінчення аспірантури (1960) і повернення Ярослава Остаповича до Львова, ми зустрічались епізодично, але ці зустрічі завжди були бажаними і цікавими, розкривали нові грані його особистості. Крім педагогічної роботи він розширив рамки своєї наукової активності. Це фізика нелінійних кристалів, згодом – фізика високотемпературних надпровідників, і в цих напрямках він зі своїми учнями виконав важливі роботи. Щоразу, коли я бував у Львові, Ярослав Остапович запрошував мене до своєї лабораторії, знайомив зі своїми працями та співпрацівниками й аспірантами, ділився своїми планами. Зазвичай, наші розмови виходили за межі професійних питань, вони торкалися останніх суспільно-політичних подій, новин літератури, мистецтва, економіки, з якими Ярослав Остапович завжди добре обізнаний. Я дізнався від нього багато цікавого про визначні події минулого Львова, про знаних наших суспільно-політичних та наукових діячів, відомості про яких у радянський час замовчувались, або тенденційно подавались у чорному світлі. Зокрема, я вперше дізнався від нього про доньку професора Мирона Зарицького, який читав нам курс вищої математики, як визначну діячку підпільного націоналістичного руху і ретроспективно це розширило мій погляд на самого професора Зарицького, якого всі ми, студенти, любили і шанували.

Особливої уваги і високої оцінки заслуговує подвижницька діяльність Ярослава Остаповича в межах НТШ, що свого часу зіграла таку велику роль у розвитку наукової думки і культури України. Ярослав Остапович своєю діяльністю великою мірою прислужився до відродження НТШ в Україні, до активізації її роботи в нинішніх умовах незалежної України. Це видавнича діяльність, організація і проведення наукових конференцій і семінарів, популяризація сучасних наукових досягнень засобами фахової і газетної преси. Його перу належать дуже цікаві за змістом і формою статті мемуарного характеру, що повертають українському читачеві мало знані у нас, але яскраві в світовій науці імена наших земляків, видатних науковців О.Смакули, О.Стасіва та інших. Це також мемуаристика, присвячена видатним науковцям Європи та інших континентів. Просто дивуєшся, звідки в нього береться стільки енергії та часу, щоб все це виконувати без шкоди для своєї безпосередньої дослідницької та викладацької праці.

Сьогодні, в переддень свого 70-річчя, професор Я.О.Довгий продовжує активно і плідно працювати у лабораторії, аудиторії, бібліотеці, за своїм письмовим столом.

Я хочу від всієї душі побажати йому довгих років такої активної діяльності, подальших творчих звершень, міцного здоров'я та щастя.

Михайло Бродин,

академік НАНУ,

директор інституту фізики НАНУ,

почесний доктор Львівського національного

університету імені Івана Франка